

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94: 728.81(497.4Vurberk)"1945"

Prejeto: 28. 4. 2016

Okoliščine napada na grad Vurberk februarja 1945

ALEŠ JAMBREK

prof. zgodovine in sociologije, arhivist

Zgodovinski arhiv Ptuj, Vičava 5, SI-2250 Ptuj

e-pošta: ales.jambrek@arhiv-ptuj.si

Izvleček

Namen prispevka je enkrat za vselej pojasniti okoliščine, ki so povezane z napadom na grad Vurberk februarja 1945, in ovreči nekatera, do zdaj splošno sprejeta ter premalo raziskana dejstva o vzroku, poteku, načinu napada ter dejanski škodi, ki so jo povzročili povzročitelji napada na objektu. Glavni namen prispevka je razkritje časa napada na grajski kompleks, saj ta do zdaj še ni bil ugotovljen oziroma potrjen zaradi okupacijskih in po vojni nastalih virov in literature, ki si nasprotujejo.

Abstract

THE CIRCUMSTANCES OF THE ATTACK ON VURBERK CASTLE IN FEBRUARY 1945

The purpose of this article is to clarify once and for all the circumstances surrounding the attack on Vurberk Castle and refute the generally accepted and insufficiently researched facts regarding the cause, process, method of the attack, and actual damage caused by the aggressors. The primary aim is of course the revealing of the time of the attack on the castle complex, for it has not yet been determined with certainty, since the occupying sources and the domestic sources that have arisen after the war regarding the latter are contradictory.

Ključne besede:

Grad Vurberk,
vzrok napada,
datum napada,
okoliščine
napada, stopnja
uničenosti
poslopja, februar
1945

Key-words:

Vurberk Castle,
the cause of the
attack, the date of
the attack, the
circumstances of
the attack,
building damage
degree, February
1945

Uvod

Ostaline vurberškega gradu pričajo, da je na griču nekoč stalo večje poslopje, ki je dominiralo na tem območju. Ohranjene fotografije, pričevanja in viri pa nam razkrivajo veličino ter lepoto nekoč mogočnega grajskega kompleksa. Kljub temu, da je splošno sprejeto dejstvo, da so grad uničili zavezniki ob koncu II. svetovne vojne, pa ni znano kateri zavezniki so ga napadli, saj do sedaj še ni bilo natančno pojasnjeno ali so napad izvedli Angleži, Američani oziroma letalstvo Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije in kako je sam napad pravzaprav potekal. Prav tako ni bilo do sedaj zagotovo znano kdaj je bil grad napaden, saj viri in literatura v Sloveniji namreč navajajo kot datum napada 22. 2. 1945 oziroma 23. 2. 1945. Omenjeni viri in literatura pa ne podajo odgovora kakšen je bil vzrok za takšno destruktivno dejanje, zgolj domneve, od katerih je najbolj zanimiva ta, da je napad sprožil dogodek povezan s smrtjo zavezniškega pilota, ki je bil ubit na gradu Vurberk. Zanimariti pa ne moremo še malo znanega dejstva, da je grad bil poškodovan v takšni meri, da bi ga bilo mogoče brez težav obnoviti,¹ saj številni viri in literatura pojasnjujejo, da je bil uničen prav zaradi omenjenega zračnega napada. Namen prispevka je torej razjasniti omenjene okoliščine s pomočjo pred kratkim najdenimi viri.

Vojaške razmere v začetku leta 1945 na naših tleh

V začetku leta 1945, ko se je nemška vojska pospešeno umikala iz vseh evropskih bojišč pred zavezniškimi silami, je današnje območje Republike Slovenije še vedno trdno držala pod svojim nadzorom, saj so se čez naše območje proti severu umikale nemške in njim zveste zavezniške enote iz Balkana. Omenjene umike so ob partizanskih enotah skušali ovirati zahodni zavezniki², ki so bombardirali večja mesta. Ta mesta so bila pomembna prometna in industrijska vozlišča, ki jih je okupator uporabljal za premike in vzdrževanje svojih vojaških enot oziroma okupacijskih sil.

Maribor je na območju okupirane Spodnje Štajerske predstavljal takšno mesto, ker se uvršča med najbolj bombardirano urbano območje za Beogradom v nekdanji Kraljevini Jugoslaviji in najbolj uničeno mesto v slovenskem prostoru, saj je bil bombardiran kar 29 krat.³

Dva izmed največjih zračnih napadov na mesto sta se pripetila 13. in 14. 2. 1945. Nad mesto je 13. 2. 1945 prihrumelo v osmih valovih 200 letal in ga zasulo s 1.700 različnimi rušilnimi bombami, ki so bile usmerjene na vse tri mariborske železniške postaje, veliko razdejanje pa so povzročile skoraj po cellem mestu.⁴ Ubitih je bilo štirinajst, medtem ko ranjenih devet ljudi. Popolnoma porušenih je bilo 28 stanovanjskih hiš, 385 pa poškodovanih. Od pomembnejših zgradb so bile porušene ali poškodovane *Policijska postaja Tezno*, meljska vojašnica, urad vojaške komande na Trgu revolucije, Topniška vojašnica, šola na Ruški cesti, *Splošna stavbna družba*, *Tovarna brusov Swaty*, *Predilnica in tkalnica* pri studenški postaji, *Mariborska tekstilna tovarna* v Melju, *Tovarna mila*

¹ Kar je razkril že Igor Sapač.

Glej: Sapač: *Grad Vurberk*, str. 107.

² V pretežni meri Anglo – Američani.

³ Junija 1944 so Anglo – Američani ustanovili zračne sile Balkan Air Force (dalje BAF), ki naj bi operirale nad Jugoslavijo. Najpogosteje so to bile trdnjave B – 17 Superfortress in B – 24 Liberatorji, ob koncu vojne pa tudi že letalstvo Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije (Titovci), ki so delovali v okviru BAF.

Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 291–297 in Žnidarič: *Cilj Maribor*, str. 8 in 20.

⁴ Takrat še vojaška tehnologija ni bila tako natančna, da bi lahko vojaške in industrijske cilje uničevali brez nepotrebnih civilnih žrtev in uničenega civilnega premoženja.

Lettner, Livarna Bühl, železniška delavnica na Studencih, glavna železniška postaja in okoliške zgradbe ter tezenska in studenška postaja. Zaradi pretrganih železniških tirov je bil za nekaj dni onemogočen železniški promet proti Celju in Dravogradu. Veliko škode je bilo tudi na vodovodnih, električnih in telefonskih napravah. Nemško protiletalsko topništvo je sestrelilo oziroma zadelo štiri ameriške bombnike. 14. 2. 1945 pa je prihrumelo 106 letal, ki je odvrгло 950 rušilnih bomb. Glavna napada sta bila studenška in tezenska železniška postaja. Ubitih je bilo 21 oseb, porušenih 27 in poškodovanih kar 407 hiš. Med številnimi poškodovanimi objekti so bili najbolj uničeni kadetnica, *Tovarna letalskih motorjev*, *Splošna stavbna družba* in železniške delavnice.⁵

V omenjenih dneh so okupacijske protiletalske topniške sile uspele zadeti oziroma domnevno sestreliti 4 letala. V poročilu krajevne vodje za protiletalsko obrambo⁶ je bilo zabeleženo, da so 13. 2. 1945 ob 13.37 v posebnem obvestilu javili, da so opazili na vzhodnem delu Maribora v smeri proti Melju v zraku 7 padalcev, medtem ko so ob 13.40 še javili, da so opazili v zraku v smeri proti Ptuju 9 in v smeri proti studenški železniški postaji (poznana tudi kot koroški kolodvor) 7 padalcev.⁷

Umor ameriškega pilota na gradu Vurberk

Obstoječi dokumenti ne pojasnjujejo dovolj natančno in celovito kaj se je dejansko zgodilo s padalci, ki so jih opazili v zraku v smeri proti Ptuju, čeprav nekateri zgodovinski viri vsaj posredno pojasnjujejo njihovo usodo. V okolici gradu Vurberk so glede na pričevanje prič 13. 2. 1945 pristali trije padalci, ki so izskočili iz gorečega bombnika.⁸

Njihova usoda pa glede na dokumente ni zagotovo znana, saj se prič-

⁵ Žnidarič: *Cilj Maribor*, str. 30–32.

⁶ Örtliche Luftschutzleiter Meldungen am 13. 2. 1945.

Prim. AMNOM, Fond Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze.

⁷ Iz drugih virov je razvidno tudi, da je protiletalska obramba 14. 2. 1945 na območju Pragerskega obstrelila zavezniško letalo, ki je odletelo proti Ptuju in domnevno strmoglavilo v Ptujskem okrožju vendar glede na pomanjkanje zanesljivih neposrednih ali posrednih virov, ki bi dejansko pričali o tem, da je kakršnokoli letalo strmoglavilo v Ptujskem okrožju 14. 2. 1945 oziroma da so ostanki takšnega letala bili kjerkoli najdeni na tem območju, lahko z večjo gotovostjo zaključimo, da je 13. 2. 1945 najbolj verodostojen datum, ko je bil sestreljen ameriški bombnik iz katerega so izskočili padalci, ki so pristali v bližini gradu Vurberk oziroma njegovi širši okolici.

AMNOM, Fond Zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze.

⁸ ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo in PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946. Obstajata tudi dokumenta, ki postavljata dogodek prihoda zavezniških padalcev iz obstreljenega bombnika v okolico Vurberka v 12. 2. 1945 in 12. 3. 1945 (glej: ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zasliševanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk in ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem). Prvi dokument se sklicuje na smrt ameriškega padalca, ki je bil umorjen na gradu Vurberk, medtem ko drugi na bombardiranje mesta Maribor. Ugotovljeno je bilo, da se padalec 12. 2. 1945 na območju gradu sploh ni nahajal, saj je glede na zanesljivejše podatke bil sestreljen 13. 2. 1945, medtem ko 12. 3. 1945 Maribor ni bil tarča bombniških napadov. Omenjene datacije lahko pripišemo zgolj površnosti in nedoslednosti takratnih uradnikov, ki so se zanašali na napačne informacije oziroma dokumente. Vsem dokumentom pa je skupno to, da je pristanek padalcev v okolici Vurberka in usmrnitev ameriškega pilota na gradu Vurberk bil zgolj enkratni dogodek v vseh medvojnih letih (glej: ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo; ZAP/0339/002/001/00006 Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (Maribor) – Ameriški oziroma angleški padalci (dopisa) in ZAP/0339/002/001/00043 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Poizvedba po ameriškem padalcu iz časa okupacije (dopisa).

vanja očitvidcev in udeležencev (partizanov) pri reševanju omenjenih padalcev razlikujejo. Po mnenju očitvidcev naj bi en padalec pristal pri viničarju Lozinšku ob Dravi, ki pa je bil prijet in odpeljan s strani nemške policije oziroma vojaške enote iz Ptuja, drug je pristal na vrhu Krčevine in tretji v dolini Grajene, ki pa je bil prav tako zajet s strani okupatorja.⁹ Po pričevanju partizanov, ki so se v tistem času nahajali v Rogoznici, pa so slednji uspeli rešiti enega ameriškega padalca izmed treh, saj je partizanov bilo zgolj trideset in so morali preiskati veliko območje ter ves čas oprezati za okupatorjem, ki je prav tako iskal padalce. Tega padalca so partizani preko Pohorja pospremili na Dolenjsko in rešili pred usodo drugih dveh padalcev.¹⁰

Ameriškega padalca,¹¹ ki je pristal na vrhu Krčevine in ki ga vsi dokumenti navajajo kot pilota, je doletela najhujša usoda. Zaneslo ga je v bližino gradu Vurberk, kjer je po ukinjenem sanatoriju Ruskega Rdečega križa,¹² delovala vzgojno politična šola.¹³ Dva dni se je skrival pri lokalnem prebivalstvu vse dokler ga ni zaradi izdaje¹⁴ odkrila takratna grajska vojaška posadka,¹⁵ ki ga je dopoldan 15. 2. 1945 pripeljala na grad na zaslišanje. Tam so sestavili hitro vojaško sodišče, ki ga je vodil nemški komandant hrvaških enot Schutzstaffla (dalje SS) Pg. N. Gutzeit,¹⁶

⁹ ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo.

¹⁰ PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946.

¹¹ Dokumenti ne puščajo dvoma, da je šlo za ameriškega padalca in ne angleškega (glej: ZAP/0339/001/001/00048 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor – Uničenje grobov okupatorja in domačih izdajalcev ter skrb za partizanske grobove (navodilo in dopis); ZAP/0339/001/003/00025 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor – Grobovi padlih ameriških in angleških letalcev, vojakov in ujetnikov (obvestilo in dopis) in ZAP/0339/001/002/00016 Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo – Poimenski sezname smrtnih žrtev (navodila in dopis)).

¹² Zadnja pogodba med lastnikom gradu Johann Joseph von Herberstein – Proskau in Ruskim Rdečim križem o predaji gradu je bila podpisana 2. 10. 1936 (glej: ZAP/009/001/003 Gospodstvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv – historiat).

¹³ Grad je bil formalno predan s strani lastnika Štajerski domovinski zvezi (dalje ŠDZ) v najem 29. 7. 1941 za 300 Reichsmark (dalje RM) mesečno. Najemno pogodbo je v imenu ŠDZ podpisal pokrajinski blagajnik Nacional socialistične nemške delavske stranke (dalje NSDAP) Gauschatzmeister Max Hrudy v Gradcu, ki je prav tako postal ukinitveni komisar v namen razpustitve slovenskih društev in organizacij, medtem ko v imenu družine Herberstein sinova lastnika gradu grofa Johann Hubertus in Johann Gundeger (glej: ZAP/0458/020/00021 Najemna (zakupna) pogodba za grad Vurberg med grofom Jožefom Herbersteinom in Ruskim rdečim križem (slov., nem.) z dne 2. 10. 1936 in s Štajersko domovinsko zvezo iz leta 1942. Grad Vurberg je bil namenjen šolski stavbi - Schulungsburg der NSDAP. Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 111.

¹⁴ Zaradi omenjene izdaje in nesrečne usode ameriškega padalca so nekaterim posredno odgovornim po vojni tudi sodili (glej: ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo).

¹⁵ Na gradu so se domnevno v tistem času odvijali politični tečaji za hrvaške (ustaške) SS enote, ki so bile tam nameščene, medtem ko se je na njem vršilo izobraževanje uradniškega kadra Spodnje Štajerske od leta 1942 do konca leta 1944. Izobraževanja so potekala za naslednje poklice v uradništvu: Blockführer (poveljnik bloka), Zellenführer (poveljnik celice), Ortsgruppenführer (poveljnik območja - občine), Amtsträger der Kreisführungen (odgovorni uradnik okrožja) in Betriebsbeauftragter des Arbeitspolitisches ali Agrarpolitisches Amt (dalje APA, uradnik na delovno – političnem ali agrarno političnem uradu). Prav tako so na gradu imeli svoje prostore člani vermanšafta (različica Sturmabteilunga (dalje SA) na zasedenih območjih), in sicer so vanj bili obvezno vključeni vsi moški od 18–45 leta, če so bili člani ŠDZ. Organizacijsko so spadali pod Sturm II., ki je bil vključen v Sturm I., ta pa v Standarto Ptuj – sever (glej: ZAP/0458/020/00003 Štajerska domovinska zveza: Bundesführung Marburg 1943–1944, Befehlsblatt September 1943, Folge 9; ZAP/0458/020/00007 Pravila Sterischer Heimatbunda Marburg – osnutek (organizacijska struktura, članstvo...)). Glej tudi: Mavrič Žižek: *Občina Duplek med drugo svetovno vojno*, str. 197 in 202.

¹⁶ Nekateri dokumenti ga označujejo kot poveljnika gradu ali komandanta šole (glej: ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim pilotom).

sestavljali pa so ga še politični učitelj in vodja celice (Zellenleiter)¹⁷ slovenskega rodu dr. Verbitz Martin¹⁸ ter drugi funkcionarji oziroma učitelji.¹⁹ Po zaslišanju je bilo med Verbitzem in njegovim bratrancem SS Obersturmführerjem²⁰ Hollar Willijem dogovorjeno, da se ameriški pilot likvidira še istega dne in da sam prevzame omenjeno nalogo. Točne ure usmrčitve ni mogoče razbrati, saj nekateri dokumenti pričajo, da je bil umorjen ob 10.30 drugi pa, da se je umor zgodil ob 15.00 uri istega dne. Dokumenti pa se ujemajo v dejstvu, da so po zaslišanju pilota odpeljali iz gradu pod pretvezo, da ga peljejo na nadaljnje zaslišanje na Ptuj in ga na poti do gospodarskega objekta, pod gradom, z dvema streloma v tilnik umorili ter ga zasilno zakopali z listjem in snegom 50 metrov globoko v gozdu.²¹

Kegl Viktor²² je incident prijavil partizanom, in sicer Slavku (Rosenfeld Alojzu)²³ ter Mihi (Bračič Albertu).²⁴ Kasneje so ga pokopali na vurberškem po-

¹⁷ ŠDZ je bila edina formalna politična organizacija, ki je imela v rokah teritorialno upravo, na slovenskem območju. Bila je popolna kopija NSDAP, kjer je bil prav tako uveljavljen Führerprinzip (sistem - princip vodje). Večja mesta z okolico (do 100.000 ljudi) so se teritorialno delila na okrožja, te pa na krajevne skupine (občine), ki so jih vodili Ortsgruppenführerji, celice, ki so jih vodili Zellenführerji ali Zellenleiterji, in bloke, ki so jih vodili Blockführerji. Ta razdelitev je stopila v veljavo julija 1941. Celice so zajemale od 800 do 1200 ljudi in do 300 gospodinjev. Vurberk je spadal v krajevno skupino ŠDZ Ortsgruppe Wurmberg, ki je bila podrejena ptujskemu okrožju ŠDZ. Krajevna skupina ŠDZ je poleg Vurberka zajemala še Grajeno, Grajenščak, Krčevino I, Krčevino pri Vurberku ter Mestni Vrh. Razdeljena je bila na štiri celice in štirinajst blokov. Območje Vurberk je teritorialno pokrivala četrta celica, razdeljena na tri bloke.

Glej: Videčnik: *Nacizem v Mariboru in njegov prikaz v luči časnika Marburger Zeitung*, str. 36, 37; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 79, 80; Mavrič Žižek: *Občina Duplek med drugo svetovno vojno*, str. 198.

¹⁸ Slovenski izseljenec iz Slovenskih Konjic med vojnama, politični učitelj na gradu Vurberk in Zellenleiter po letu 1943 (glej: ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem. Mavrič Žižek, *Občina Duplek med drugo svetovno vojno*, str. 198.

¹⁹ Dokument Krajevnega ljudskega odbora Vurberk (dalje KLO Vurberk) in literatura sem prištevata še naslednje funkcionarje: Vodja šolskega gradu Hans Nicht, vzgojitelj Bruno Pflüger, Eleonore Ambrosch in upraviteljico gradu Amon Herto (glej: ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zaslišanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk; Mavrič Žižek: *Občina Duplek med drugo svetovno vojno*, str. 202.

²⁰ Drugi najnižji častniški čin v paravojaški organizaciji SS (v obdobju 1939–1945). Ustrezal je činu nadporočnika (Oberleutnant) v Wehrmachtu. SS-Obersturmführer je praviloma opravljal dolžnost poveljnika voda oziroma organizacije v isti moči.

²¹ ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zasliševanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo; ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem in ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zaslišanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk.

²² Voditelj šturma na Vurberku, od leta 1942 vodja urada za kmetijsko politiko (Agrarpolitisches Amt) in krajevni kmečki vodja. Po vojni pa sekretar KLO Vurberk, od maja do junija 1945, in ljudski tožilec (glej: ZAP 0339/001/001_00075 Okrajni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo podpore sekretarju Kegl Viktorju s strani krajevnega odbora; PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946; Mavrič Žižek: *Občina Duplek med drugo svetovno vojno*, str. 197.

²³ Vodja obveščevalne službe oziroma partizanskega obveščevalnega centra Vurberk, kasneje obveščevalni oficir v Mariboru. Bil je vodja obveščevalne točke *Promet* in je stopil v partizane septembra 1944.

ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zaslišanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk; PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946; Ževart: *Lackov odred II.*, str. 509 in 812.

²⁴ Septembra 1944 je stopil v partizane in postal vodja partizanskega mobilizacijskega oddelka v Vurberku. Deloval je tudi kot komandir vojaške kurirske postaje (TV 17 S) pri Vurberku imenovane *Promet*. Bil je član ustanovljenega odbora Osvobodilne fronte v Koreni februarja 1945. Po vojni je postal Sekretar Osvobodilne fronte Vurberk za leto 1945–1946. V tem času je delal tudi kot upravitelj veleposestva Herberstein in bil imenovan za Referenta prijav za

kopališču, saj se je na mestu zasilnega pokopa začela zbirati divjačina.²⁵ Po Keglovem pričevanju je zadevo prijavil Johann Hubertus Herberstein takratnemu županu občine Grajena, pod katero je spadal Vurberk, Franc Petku.²⁶ Ta se je oglasil pri Keglu in ga vprašal za nasvet v zvezi z omenjeno zadevo. Dogovorjeno je bilo, da bo Petek kot predstavnik oblasti pozval Herbersteine in tri viničarje, da kot priče sodelujejo pri premestitvi posmrtnih ostankov ameriškega padalca na pokopališče Vurberk. Ker pa o premestitvi niso obvestili pristojnih na gradu Vurberk, so slednji Petka prijavili zaradi česar se je ta moral pred Landratom²⁷ zagovarjati.²⁸

Identiteto omenjenega vojaka ne bomo verjetno nikoli odkrili, kar je jugoslovanska oblast po vojni skušala večkrat storiti,²⁹ čeprav obstajajo dokumenti, ki posredno izkazujejo kdo bi slednji utegnil biti. Ministrstvo za narodno obrambo Jugoslavije, personalni oddelek, je 28. 2. 1946 poročalo Krajevnemu ljudskemu odboru Vurberk (dalje KLO Vurberk)³⁰ o pismu, ki ga je prejelo iz Združe-

vojne zločine okupatorjev ter njihovih pomagačev. Med vojno pa je bil Zellenleiter in ekonom Herbersteinovega posestva od 1. 2. 1934–1. 10. 1944.

Glej: ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zasliševanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk; ZAP/0339/001/001_00025 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Imenovanje poveljnika krajevne narodne zaščite, ki bo prevzel upraviteljstvo gradu Vurberk; ZAP/0339/001/003/00047 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Statistika vojnih zločinov, seznam pogrešanih, seznam orožnikov in županov (okrožnica); SI_ZAP/0339/002/001/00064 Okrajni ljudski odbor Ptuj - Posredovanje karakteristike za Bračič Alberta (navodila in dopis); ZAP/0339/003/002/00023 Krajevni ljudski odbor Vurberk – Zapisnik za Bračič Alberta in njegovo oskrbniško delo pri veleposestniku grofu Herbersteinu; PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946; Mavrič Žižek: Občina Duplek med drugo svetovno vojno, str. 198; Ževart: *Lackov odred II.*, str. 457 in 508.

²⁵ Pilota je oktobra leta 1946 izkopala in odpeljala vojaška misija.

Glej: ZAP/0339/002/003/00022 Okrajni ljudski Odbor Ptuj – Grobovi padlih Angležev in Američanov (dopisa); ZAP/0339/003/001/00033 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Organizacija prekopa posmrtnih ostankov padlih borcev).

²⁶ Posestnik iz Grajenščaka, ki so ga 14. 4. 1941 kot uradujočega župana imenovali Nemci, nekaj časa vodja urada za kmetijsko politiko (Agrarpolitisches Amt) in vodja urada za ljudsko izobraževanje (Amt Volksbildung). Prav tako je bil zadolžen za protiletalsko zaščito.

Mavrič Žižek: Občina Duplek med drugo svetovno vojno, str. 194, 198.

²⁷ Landrat (Deželni svet) Takoj po začetku okupacije je nova okupacijska oblast pričela s prpravami na preureditev politično upravnih enot na območjih, ki jih je zasedla. Nemška civilna uprava je odpravila okraje, ki jih je v začetku sicer obdržala, kasneje pa je oblikovala okrožja po vzoru avstrijskih pokrajin in Nemčije. 4. 6. 1941 je bila izdana odredba o priključitvi okoliških občin v mestno okrožje Maribor, s 1. 7. 1941 pa je na podlagi odredbe o ozemeljski delitvi Spodnje Štajerske na podeželska in mestna okrožja z dne 18. 6. 1941 prišlo do ustanovitve petih podeželskih okrožij. S to razdelitvijo je prenehala funkcija političnih komisarjev na Ptuj in v Celju, saj sta bili obe do tedaj avtonomni mesti priključeni podeželskima okrožjema Ptuj in Celje. Vodenje podeželskih okrožij so tako prevzeli deželni svetniki, ki so za svoje delo neposredno odgovarjali šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko. Politični komisarji so tako postali 1. 2. 1942 deželni svetniki, ki so imeli enake pristojnosti kot šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko ter so ob enem bili še nosilci policijske oblasti.

PAM/0120 Deželni svetnik podeželskega okrožja Maribor, historiat fonda; Žnidarič: *Do pekla in nazaj*, str. 68.

²⁸ ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem.

²⁹ ZAP/0339/001/003/00025 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor – Grobovi padlih ameriških in angleških letalcev, vojakov in ujetnikov (obvestilo in dopis) in ZAP/0339/002/001/00006 Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (Maribor) – Ameriški oziroma angleški padalci (dopisa).

³⁰ Krajevni ljudski odbor (KLO) Vurberk je nastal leta 1945, na podlagi odloka Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta iz maja leta 1944. Od konca II. svetovne vojne 9. 5. 1945 do volitev novih oblastnih organov so funkcijo oblastnih organov imeli odbori Osvobodilne fronte. V poletnih mesecih leta 1945 so povsod po Sloveniji izvolili nove organe oblasti, torej krajevne narodne odbore, ki so se v začetku leta 1946 preimenovali v ljudske odbore. Obstoječe stanje je uzakonil zakon o upravnih razdelitvi federalne Slovenije 8. 9. 1945. Območje Krajevnega ljudskega odbora Vurberk je upravno teritorialno obsegalo vas Vumpah in Krčevino pri Vur-

nih držav Amerike (dalje ZDA). V njem se gospa Martina Callighan iz Memphisa obrača na maršala Tita, če morda ve kaj se je pripetilo njenemu sinu Martinu, pilotu - poročniku, ki je bil v času bombardiranja Maribora 14. 2. 1944 obstreljen in je bil prisiljen iz letala izskočiti.³¹ KLO Vurberk je z dopisom 8. 3. 1946 odgovoril, da je 14. 2. 1944 v bližini gradu Vurberk pristal sestreljen ameriški pilot, ki ga je nemška garnizija umorila in je pokopan na bližnjem pokopališču.³²

Med dokumentacijo KLO Vurberk in okupacijsko dokumentacijo, ki jo hrani Muzej narodne osvoboditve Maribor (dalje MNOM) in Zgodovinski arhiv na Ptuj (dalje ZAP) nisem izsledil dokumenta, ki bi dokazoval, da je bilo v letu 1944 na območju Vurberka, torej v Ptujemskem okrožju, sestreljeno zavezniško letalo, čigar posadka bi izskočila v bližini gradu Vurberk (razen omenjenega dokumenta). Kot sem pojasnil že zgoraj³³ je bil pristanek ameriškega pilota iz sestreljenega zavezniškega letala na območju gradu Vurberk in njegova usmrnitev zgolj enkratni dogodek v celotnem vojnem obdobju, ki se je glede na številne verodostojne vire odvil 13. 2. 1945.³⁴ Maribor februarja 1944 ni bil bombardiran niti enkrat, medtem ko je 13. in 14. 2. 1945 doživel dva izmed večjih napadov. Logičen zaključek bi lahko bil torej ta, da se je gospa Martina Callighan v dataciji zmotila oziroma so pomoto zagrešili administrativni uradniki pri Ministrstvu za narodno obrambo Jugoslavije, saj so postavili dogodek leto dni in en dan pre zgodaj. KLO Vurberk ni preveril informacije in se je v odgovoru zgolj nanašal na prispel dopis, kar se je v času po vojni zaradi premalo vestnega in izobraženega uradniškega kadra na podeželju dogajalo dokaj pogosto.³⁵ Iz omenjenih dokumentov bi torej lahko zaključili, da so oblasti sumile oziroma domnevale, da gre v omenjeni zadevi za Martina Callighana iz Memphisa.

berku. Leta 1946 pa je po razširitvi KLO Vurberk zajemal vasi Gornji Grajenščak, Gornjo Krčevino, Vumpah, Gomile in del Rogoznice. Leta 1952 je bil KLO Vurberk ukinjen, njegov teritorij pa vključen v Občinski ljudski odbor (ObLO) Grajena.

ZAP/0339/002/001/00023 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Načrt o združitvi krajevnih ljudskih odborov (obvestilo in dopis); Šenk: Upravni organi na lokalnem nivoju 1945 – 1995, str. 121..

³¹ Maribor je bil prvič napaden 7. 1. 1944, čemur je sledilo obdobje zatišja do 13. 10. 1944, ko so se napadi spet pričeli, se okrepili in niso prenehali vse do konca vojne.

Žnidarič: *Cilj Maribor*, str. 20.

³² ZAP/0339/002/001/00043 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Poizvedba po ameriškem padalcu iz časa okupacije (dopisa).

³³ ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo in PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946. Obstajata tudi dokumenta, ki postavljata dogodek prihoda zavezniških padalcev iz obstreljenega bombnika v okolico Vurberka v 12. 2. 1945 in 12. 3. 1945 (glej: ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zasliševanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk in ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem). Prvi dokument se sklicuje na smrt ameriškega padalca, ki je bil umorjen na gradu Vurberk, medtem ko drugi na bombardiranje mesta Maribor. Ugotovljeno je bilo, da se padalec 12. 2. 1945 na območju gradu sploh ni nahajal, saj je glede na zanesljivejše podatke bil sestreljen 13. 2. 1945, medtem ko 12. 3. 1945 Maribor ni bil tarča bombniških napadov. Omenjene datacije lahko pripišemo zgolj površnosti in nedoslednosti takratnih uradnikov, ki so se zanašali na napačne informacije oziroma dokumente. Vsem dokumentom pa je skupno to, da je pristanek padalcev v okolici Vurberka in usmrnitev ameriškega pilota na gradu Vurberk bil zgolj enkratni dogodek v vseh medvojnih letih (glej: ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo; ZAP/0339/002/001/00006 Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (Maribor) – Ameriški oziroma angleški padalci (dopisa) in ZAP/0339/002/001/00043 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Poizvedba po ameriškem padalcu iz časa okupacije (dopisa)).

³⁴ PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18. 2. 1946 in ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo.

³⁵ Oblast je po vojni imela velike težave s pridobivanjem kvalificiranih uradnikov in osebja na krajevnem in okrajnem območju, kar je vidno skozi številne okrožnice, ki jih je možno zaslediti v fondih krajevnih ljudskih odborov.

Napad na grad iz zraka

Osem dni po omenjenem incidentu je bil grad Vurberk porušen zaradi napada zavezniških letal. V zaključnem poročilu okupacijske uprave o škodi je razvidno, da je osem zavezniških letal oziroma lovskih bombnikov 23. 2. 1945³⁶ med 12.45 in 13. uro popoldan na Ptuj in Vurberk odvrгло dvajset lažjih rušilnih bomb. Na Ptujju je bil cilj napada železniški most, ki pa ni bil zadet, pač pa je bila zadeta in porušena transformatorska postaja, tako da je Ptuj ostal štiri dni brez električne napeljave. Lažje poškodovanih je bilo dvanajst stanovanjskih hiš. Po bombardiranju Ptujja, kot je zapisano v poročilu, so se letala odpravila v smeri gradu Vurberk. Odvrгла so osem eksplozivnih bomb polnjenih z zažigalno snovjo, ki so direktno zadela grajski kompleks. Bombe so po podatkih uničile dve tretjini gradu.³⁷ Zgorelo naj bi celotno ostrešje, medtem ko je bil porušen jugovzhodni del gradu. Uničenega je bilo tudi precej pohištva, medtem ko so večino opreme spravili na varno.³⁸

V napadu sta bili dve osebi lažje poškodovani, ena pa je izgubila življenje.³⁹ Po pričevanju preživele priče Konstantina Vladimiroviča Gutnikova,⁴⁰ ki je preživel velik del življenja na gradu Vurberk, je bil ubit tri leta star otrok, sin učitelja, ki ga je med igro na balkonu med napadom v vrat zadel drobec.⁴¹

Poraja se vprašanje zakaj je bil grad tarča napadov in kdo ga je napadel. Anglo-Ameriške enote so ustaljeno bombardirale na območju Maribora in Ptujja zgolj večje relevantne industrijsko prometne in vojaške cilje. Glede na to, da ni neposrednih dokumentov, ki bi dokazovali, da je v času napada na grad Vurberk bilo v njem nastanjeno večje število vojakov, da mimo ni potekala pomembna vojaška pot za umike ali premike čet oziroma slednji ni predstavljal večje koncentracije vojaškega materiala, se poraja vprašanje zakaj je bil ta grajski kompleks sploh tarča napadov. Okoliško prebivalstvo, ki je preživelo tiste čase ve povedati, da je bil grad v času napada popolnoma prazen in da je uničevalno dejanje bilo storjeno kot povračilni ukrep za smrt ameriškega pilota. Poraja se vprašanje, če bi lahko zavezniki v tem času, kljub možnosti, da sta partizanska obveščevalca Bračić in Rosenfeld po vsej verjetnosti

³⁶ Kljub zavedenemu datumu s strani okupatorja je v številni literaturi kot tudi na zgodovinskih turističnih tablah v neposredni bližini vurberške grajske razvaline naveden 22. 2. 1945 kot datum napada na grad.

³⁷ Kar se je kasneje izkazalo kot neupravičena trditev, saj je že poročilo, ki nosi štampiljko Izvršnega odbora Okrajnega narodnega odbora Ptuj 20. 4. 1946, javilo, da je spodnji del gradu dobro ohranjen in da bi ga bilo potrebno le ponovno prekriti in renovirati notranjost. SI AS 1827, F - 6/VI., Ptuj, Kronika šolskega okoliša Vurberk.

³⁸ Večji del pohištva je bilo shranjenega v okolici, in sicer v šoli ter pri zasebnikih, kot je bilo ugotovljeno po vojni (glej: ZAP/0339/001/001_00106 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Popis inventarja iz gradu Vurberk shranjen pri posestnikih in šolah (poročilo) in AMNOM, Fond zvezno vodstvo Štajerske domovinske zveze).

³⁹ Mavrič Žižek: Občina Duplek med drugo svetovno vojno, str. 202.

⁴⁰ Ruski imigrant Konstantin Vladimirovič Gutnikov oziroma Kostja Gutnikov je delal v Sanatoriju Ruskega Rdečega križa Vurberk. Čeprav se podatki v dokumentih malce razlikujejo pa je jasno, da je od 1921 do 1941 delal na električni centrali kot električni tehnik. Pod okupatorjem je delo nadaljeval. Od maja 1945 do septembra 1949 je delal kot delavec na Gozdni upravi Ptuj – Vurberk in kasneje na Ekonomiji KLO Vurberk. Ves ta čas je živel na gradu Vurberk, kjer je bil priča medvojnih in povojnih dogodkov (glej: ZAP/0339/006/003/00025 Gutnikov Kostja, Vurberk 1 - Podatki o delovni dobi (zapisnik in potrdilo) in ZAP/0339/007/002_00003 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Potrdilo za Gutnikov Kostjo o delu v Sanatoriju Ruskega Rdečega križa v gradu Vurberk). Da je pa dejansko opravljal delo električarja pa dokazujejo tudi drugi dokumenti KLO Vurberk (glej: ZAP/0339/005/001_001139 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Pooblastilo Gutnikov Kostje pri prodaji avtomatov za elektriko Električnemu podjetju Maribor in ZAP/0339/005/001_001138 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Pooblastilo Gutnikov Kostje pri zastopanju krajevnega ljudskega odbora pri popravilu dizel motorja).

⁴¹ Cundrič: Najstarejši prebivalec vurberškega gradu Okolokolakov mužik Kostja, str. 4, 5, 16.

obvestila⁴² nadrejene o umoru, zmogli izvesti povračilno akcijo v tako kratkem času.

V šolski kroniki Vurberka je objavljeno poročilo, ki obravnava omenjene dogodke in pojasnjuje, da so grad Vurberk, kot pred tem Ptuj, napadla letala Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije – Titovci, v povračilni ukrep in ga v večji meri uničila,⁴³ medtem ko so bombe poškodovale še stanovanjsko hišo iz Krčevine pri Vurberku 58, nekaj bomb pa je neeksplozivnih še čakalo nekaj let, da so jih po vojni deaktivirali in odpeljali.⁴⁴ Za kakšen povračilni ukrep je tukaj mišljeno poročilo neposredno ne omenja, čeprav predhodno opisuje nasilno smrt ameriškega pilota.

Partizansko letalstvo bi v osmih dneh, torej od dneva umora 15. 2. 1945 pa do 23. 2. 1945, ko je bil napaden grad, imelo dovolj časa, da bi koordiniralo napad glede na to, da je bilo o incidentu, ki se je pripetil na gradu, domnevno s strani partizanskih obveščevalcev tudi obveščeno.⁴⁵

Pri preučevanju tujih virov pa je razvidno, da letalstvo Narodno osvobodilne vojske Jugoslavije, to sta bili 351. in 352. eskadrilja, v tem času ni operiralo na področju sedanje Republike Slovenije, saj je aktivno podpiralo kopenske sile na področju današnje Federacije Bosne in Hercegovine ter Republike Hrvaške, predvsem na obmorskih območjih Dalmacije, Kvarnerja in Istre. Po drugi strani pa so Titovci bili vključeni v bojno letalsko skupino Balcan Air Force (dalje BAF) in pod angleškim poveljstvom ter niso imeli direktne povezave s partizanskimi obveščevalci na tleh.⁴⁶

Pri preučevanju odgovornosti Titovcev oziroma njihovi vlogi pri uničenju gradu Vurberk, pa sem izsledil dokumente, ki neposredno razkrivajo odgovornost za napad na grajsko poslopje in celoten potek napada.⁴⁷

Britanski arhiv hrani dva šifrirana poročila oziroma telegrama o prošnji

⁴² Vojaške zveze so bile kurirske, signalne, telefonske in radijske. Štab Narodno osvobodilne vojske in Partizanskih odredov Slovenije je do januarja 1945 dnevno vzdrževal 34 rednih radijskih zvez. Za zvezo na večjih razdaljah so se oblikovale začasne kurirske relejne postaje. Na območju 4. operativne cone (več o 4. operativni coni glej opombo 47) je bilo novembra 1944 okrog 80 km stalnega omrežja in 5 telefonskih central s 15 priključki, medtem ko so v coni bile organizirane tudi stalne vojaške relejne kurirske linije. Na Štajerskem je bilo 5 takšnih linij in 38 postaj, ki so bile klasificirane s črko S. Stalne relejne kurirske postaje so imele več kurirjev in so bile druga od druge toliko oddaljene, da so se kurirji lahko v eni noči sestali s kurirji druge postaje. V tesni povezavi z organizacijami osvobodilnega gibanja na terenu so kurirji opravljali obveščevalne in politične naloge ter izvršili veliko manjših borbenih akcij.

Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*, str. 826–829.

⁴³ SI AS 1827, F - 6/VI., Ptuj, Kronika šolskega okoliša Vurberk.

⁴⁴ ZAP/0339/006/003/00007 Okrajni odbor Zveze borcev Narodnoosvobodilne vojne Ptuj – Obnova porušenih domov iz časa okupacije (obvestilo in dopis); ZAP/0339/001/001_00043 Krajevni ljudski odbor Vurberk – Nerazstreljeni bombi okrog gradu Vurberk (obvestilo); ZAP/0339/002/002/00009 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Minska polja, čiščenje (obvestilo in dopis) in ZAP/0339/006/003/00007 Okrajni odbor Zveze borcev Narodnoosvobodilne vojne Ptuj – Obnova porušenih domov iz časa okupacije (obvestilo in dopis).

⁴⁵ Kegl Viktor je o dogodku obvestil pristojna partizanska obveščevalca Alberta Bračiča (Miho) in Alojza Rosenfelda (Slavka), medtem ko sta slednja na gradu Vurberk imela tudi druge obveščevalne vire in sta bila zelo dobro obveščena o stvareh, ki so se tam dogajale. Med takšnimi obveščevalci je bil tudi Tihon Tebanov, ki je bil zaposlen v Sanatoriju Ruskega Rdečega križa na Vurberku že od leta 1924, kjer je vršil delo bolničarja do leta 1941, ko je okupator sanatorij zaprl. V letu 1942, ko so Nemci odprli v gradu šolo, pa je dobil delo v skladišču. Tako je imel možnost pomagati lokalnim partizanom, saj jim je iz skladišča dobavljal živež, obleko, odeje, orožje in strelivo.

PAM /0170 Krajevni ljudski odbor Sveti Martin pri Vurbergu 1945–1952, škatla 6.

⁴⁶ The National Archives: Squadron 351, referenca: Air 27/1747/9; Air 27/1747/10 in Squadron 352, referenca: Air 27/1748/11; Air 27/1748/12; Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*, str. 812–814.

⁴⁷ Zahvala pri iskanju virov gre tudi rodbini Herberstein, predvsem Gundeger Herbersteinu, ki me je opozoril in priskrbel na vpogled omenjene dokumente, katere sem kasneje izsledil v nacionalnem arhivu Velike Britanije.

za napad na grad Vurberk, ki sta datirana s 13. 2. 1945 ob 21.15 uri in 17. 2. 1945 ob 17.07 uri po Grinviškem času. V njem poveljstvo partizanske 4. operativne cone⁴⁸ s kodnim imenom »Cuckold«⁴⁹ prosijo BAF za posredovanje⁵⁰ glede gradu Vurberk, saj naj bi v njem bile nameščene enote oziroma štab enaintridesete SS divizije⁵¹ ter posredujejo njegove koordinate.⁵² Na podlagi poročila lahko zaključimo, da smrt ameriškega pilota ni bila razlog za napad na grad, saj je slednji bil usmrčen šele 15. 2. 1945, torej dva dni po prejemu prvega telegrama.

⁴⁸ Januarja 1943 so bili partizanski odredi na slovenskem prostoru razdeljeni v štiri operativne cone. Štajersko, Zasavje in kamniški predel je obsegala 4. operativna cona, ki so jo sestavljali Kamniški, Moravški, Kozjanski, Savinjski in Pohorski bataljon. Poveljstva operativnih con so na svojem ozemlju samostojno ukrepala in si določala cilje akcij. 28. 2. 1944 so 4. operativni coni podredili 14. divizijo z brigadami. Za Šlandrovo in Zidanškovo brigado je bil 23. 7. 1944 ustanovljen skupni operativni štab, podrejen neposredno štabu 4. operativne cone, kasneje pa sta bili obe brigadi vključeni v 14. divizijo. 4. operativni coni je bil podrejen še štab Koroške grupe odredov (formiran z odredbo 24. 4. 1944, razformiran 12. 9. 1944) in odredi: Kamniško-zasavski, Kozjanski, Lackov, Vzhodnokoroški, Zahodnokoroški in Kokrški. 4. operativna cona je delovala do maja 1945. Cona je imela štab, personalni, operacijski, obveščevalni in sodni odsek ter intendanturo. Lackov odred je imel izredno veliko operativno območje, saj je deloval na Pohorju, Kozjaku, Slovenskih goricah, Dravskem polju in v Prekmurju. Na območju Slovenskih goric je opravljal zgolj mobilizacijske in druge naloge. Odred je imel obveščevalno službo in obveščevalne točke ter kurirske postaje.

Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*, str. 394, 395; SI AS 1869, Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, historiat fonda, 1943-1945; Ževart: *Lackov odred I.*, str. 8, 9.

⁴⁹ Za obveščevalno dejavnost med zavezniškim letalstvom in partizanskimi enotami na tleh so skrbele vojne misije. Od septembra 1944 je bilo na slovenskem območju 69 članov angloameriške in 13 članov sovjetske misije. Britanska vojaška misija je imela v 4. operativni coni februarja 1945 tri člansko skupino obveščevalcev. Ti so svojim nadrejenim poročali o položaju na zadolženem območju delovanja. Dostavljali so jim obveščevalne podatke o sovražniku na slovenskem ozemlju, prometu in premikih njegovih večjih enot čez Slovenijo, jim poročali o ciljih, ki naj bi jih z letališč v Italiji, z Visa in letališča pri Zadru bombardirala zavezniška letala, medtem ko so organizirali tudi pošiljanje zavezniške pomoči v orožju, vojaškem materialu, zdravilih in druge opreme za Narodnoosvobodilno vojsko Jugoslavije.

Glej: Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*, str. 930.

⁵⁰ Domnevno v obliki zračnega napada.

⁵¹ Med SS enotami je obstajala samo ena 31. SS divizija, in sicer prostovoljna grenadirska divizija. Na naših tleh so namreč od konca novembra 1944 bile navzoče naslednje SS enote: 1. bataljon 25. SS policijskega polka, 1. bataljon 17. SS policijskega polka, ki je na Štajersko prišel iz Hrvaške in SS lovski bataljon iz Ljubljane, medtem ko je 31. SS prostovoljna grenadirska divizija, ki je bila ustanovljena 24. 9. 1944 iz bosansko hrvaške SS divizije Kama in nekaterih enot iz SS divizije Handžar ter nemške manjšine, ki je prebivala v pokrajini Bačka (del današnje Vojvodine v Srbiji in del Madžarske), po srditih bojih na Madžarskem z Rdečo armado 19. 12. 1944 umaknila na območje Spodnje Štajerske. Enote, ki so še 16. 12. 1944 šteje 11.000 moških, so v decembru in do sredine januarja 1945 nameščali na območju Celja (mesto), Slovenskih Konjic, Slovenske Bistrice, Maribora (mesto), Pohorja, Polskave, Pragerskega in Ptuja (okolica). Nastanile so se v improviziranih bivališčih, kot so šole, gradovi, itd. Omenjene enote so se na naših tleh reorganizirale in se z ukazom dne 17. 2. 1945 pričele umikati na območje Šlezije vse do 28. 2. 1945, ko je naše ozemlje zapustil zadnji vojak. Na območje Maribora in Dravskega polja pa je januarja 1945 prišla še 14. SS (rutenska) divizija Galizien, ki so jo uporabili proti narodnoosvobodilnim enotam 4. operativne cone in ki je zasedla namestitvene kapacitete 31. SS divizije. Če je v gradu zares bil nameščen štab 31. SS divizije bo potrebno šele ugotoviti, medtem ko obstaja dejstvo, da so se na gradu odvijali v začetku leta 1945 pomembni sestanki. Eden izmed takšnih je bil med vodjo štajerskega četniškega gibanja v Slovenskih goricah Melaher Jožetom – Zmagoslavom in zveznim vodjem ŠDZ Francom Steindlom, vodjem I. in II. vodstvenega urada zveznega vodstva Heinzem Braumüllerjem in Siegfriedom Tremmlom na noči iz 30. 1. 1945 na 31. 1. 1945 oziroma iz 31. 1. 1945 na 1. 2. 1945, kot je razvidno iz razpoložljive literature, kjer so sklenili dogovor o medsebojni pomoči v skupnem boju proti partizanom.

Klanjšček: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*, str. 872–876; Ževart: *Lackov odred I. in II.*, str. 376, 467; Pencz: *For the Homeland, The 31st Waffen – SS Volunteer Grenadier Division in WWII*, str. 1, 3, 5, 8–11, 124–144; Zupanič: *Četništvo na Štajerskem*, str. 136, 137.

⁵² The National Archives, referenca: WO 202/458.

Napad je izvedla Šestnajsta eskadrilja Južno afriških zračnih sil (South African Air Force oziroma S.A.A.F., natančneje Wing Royal Force 283, ki je delovala v okvirju BAF).⁵³ Ta je 23. 2. 1945 napadla z lovskimi letali Beaufighter⁵⁴ in Mustang⁵⁵ Vače in Vurberk, medtem ko dokument pojasnjuje, da so letala Mustang na enak dan prav tako napadla Ptujski železniški most in ga zgrešila.⁵⁶ Iz dokumentov je razvidno, da napada na Ptuj in Vurberk nista bila povezana oziroma, da bi ista zračna skupina letal napadla oba cilja, temveč sta bila oba cilja napadena posamično.

Iz letališča Biferno v Italiji je ob 11.00 uri vzletelo osem lovcev bombnikov Beaufighter Mk X pod poveljstvom Majorja Andersona,⁵⁷ da bi napadlo sedež enaintridesete SS divizije,⁵⁸ ki domnevno bil nameščen v gradu Vurberk. Nebo nad tarčo je bilo popolnoma jasno, saj je vidljivost segala celo do 16 km daleč. Ob 12.50 sta cilj napadli dve skupini štirih lovcev. Ena se je cilju približala z juga, druga iz severa. Letala so bila oborožena z 27 kg visoko eksplozivnih raket zrak – zemlja, topovi, bombami in mitraljezi. Major Anderson, ki je vodil prvo skupino štirih lovcev, je prvi pričel z napadom z juga, medtem ko je poročnik Ashdown sprožil napad s svojo skupino iz severa. Kompleks je utrpel 34 direktnih zadetkov raket, medtem ko so letala sprožila tudi topove, s katerimi so povzročila številne zadetke, in pognala v tek mitraljeze s katerimi so dodobra 'napršila območje'.⁵⁹ Dve po 225 kg težki bombi sta zgrešili cilj.⁶⁰ Streha je bila v ognju, ko so letala zapuščala prizorišče, saj kot sta spremljevalni letali Mustang sporočili, je streha nezadržno zagorela po napadu, medtem ko so druga letala,

⁵³ Glede omenjenega napada na grad glej tudi: Martin in Orpena: *Eagles Victorious, South African Forces World War II (Volume 6), The SAAF in Italy and the Mediterranean, 1943 – 45.*

⁵⁴ Britansko letalo Beaufighter Mk X je bilo konstruirano kot težki bombnik na dolge razdalje. V vojni je bil uporabljen kot nočni lovec, torpedni bombnik, lovec na ladje in podmornice. Leta 1939 so ga pričeli testirati, medtem ko se je aktivno vključil v boje septembra 1940 v bitki za Veliko Britanijo. Upravljala ga je dvo članska posadka in je lahko doseglo 488 km/h ter seglo 4.570 m visoko, medtem ko je doseglo radius 2.365 km. Standardno je lahko bilo opremljeno s štirimi 20 mm topovi, 6 strojnicami na dnu letala dimenzije 7,7 mm, eno 7,7 mm strojnico v zadnjem delu letala, enim 966 kg torpedom, 8 raketami zrak zemlja do 41 kg ali dvema 113 kg bombama.

Lüdeke: *Waffentechnik im Zweiten Weltkrieg*, str. 240.

V operacijah je deloval kot bombnik na nizkih višinah, ko zaradi slabih vremenskih razmer zavezniki niso mogli uporabiti bombnike, ki so lahko izvajali naloge na višji nadmorski višini. Glej: The National Archives, referenca: AIR 27/229).

⁵⁵ Lovsko spremljevalno letalo skupne Britansko – Ameriške izdelave je bilo eno izmed najpomembnejših letal v celotni vojni, ki je bilo v uporabi že leta 1940 in se je razvijalo vse do konca vojne. Njegova najpomembnejša vloga je bila spremljanje bombnikov, kar pomeni, da so ga najpogosteje uporabljali kot lovca, čeprav je bil uporabljen tudi kot bombnik. Dosegel je 703 km/h in se lahko dvignil 12.500 m visoko, medtem ko je bil njegov radius delovanja okrog 2.092 km. Oborožen je bil s šestimi 12,7 mm stojnicami in je lahko nosil 908 kg bomb oziroma deset 127 mm raket.

Lüdeke: *Waffentechnik im Zweiten Weltkrieg*, str. 260, 261.

⁵⁶ The National Archives, referenca: AIR 26/387 283 Wing.

⁵⁷ Zraven Majorja Andersona in njegovega navigatorja Poročnika Bradforda so bili v zraku še Poročnik Kossen in njegov navigator Poročnik Youldon, Poročnik Preez in njegov navigator Poročnik Taylor, Poročnik Harvey in njegov navigator pilot Jeffreys, Poročnik Ashdown in njegov navigator Poročnik Dixon, Poročnik de Villiers in njegov navigator pilot Brandon, Poročnik Burne in njegov navigator Poročnik Oakes, Poročnik Bailey in njegov navigator Poročnik Dyason.

Prim.: The National Archives, referenca: AIR 27/229.

⁵⁸ V poročilu o napadu je zaveden kot razlog napada na grajski objekt sedež 30. SS divizije. Omenjena divizija se v času vojne nikoli ni nahajala na slovenskem ozemlju. Iz omenjenega gre sklepati, da je pri evalvaciji dogodkov prišlo do napake oziroma malomarnosti administratorja, ki je pripravljal poročilo in ni natančno preučil razmer oziroma šifriranih telegramov, ki so kot razlog za napad navajali prisotnost sedeža 31. SS divizije v gradu Vurberk.

Prim.: The National Archives, referenca: AIR 27/229 in WO 202/458).

⁵⁹ The National Archives, referenca: AIR 27/229.

⁶⁰ The National Archives, referenca: AIR 26/387 283 Wing.

ki so prav tako operirala na tem območju tekom celotnega dne javila, da se je streha sesedla, medtem ko ne poročajo o tem, da bi bil grad porušen.⁶¹ Poročilo dodatno navaja, da je bilo zadovoljstvo po napadu še večje, ko so enote ugotovile, da so okupatorji v povračilo za likvidacijo njihovega poveljnika s strani partizanov ubili 250 domačinov oziroma partizanov, kar je taktični vrednosti samega napada dodalo še dodatno zadovoljstvo v smislu povračilnega ukrepa.⁶²

Poročilo ne navaja za katerega poveljnika je šlo in na katerem območju je bilo ubitih 250 partizanov.⁶³

Letala so še poročala, da jih je na poti obstreljevalo topništvo iz dveh smeri vendar slednje ni povzročilo nobene škode. Na letališče v Italiji so se spustila ob 15.05 uri, s čimer se je formalno zaključil tudi napad na grad Vurberk.⁶⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ◉ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (AMNOM), Fond Zvezno vodstvo Štarske domovinske zveze, škatla 11.
- ◉ AS 1827, F - 6/VI., Ptuj, Kronika šolskega okoliša Vurberk.
- ◉ PAM /0170 Krajevni ljudski odbor Sveti Martin pri Vurbergu 1945–1952, škatla 6.
- ◉ PAM/0720 Vojaško sodišče Maribor, Spis sod 267/45, Zapisnik druge seje Narodnega odbora v Vurberku 18.02.1946.
- ◉ The National Archives: Royal Air Force Operations record Book, permanent historical record, Form 540, Reference: AIR 27/229, 16. Squadron S.A.A.F. War diary for the period 1st January – 31st January 1945.
- ◉ The National Archives: Royal Air Force Operations record Book, permanent historical record, Form 540, Reference: AIR 27/229, Squadron 16. S.A.A.F. War diary for the period 1st February – 28th February 1945).
- ◉ The National Archives: Royal Air Force Operations record Book, Form 540 (CO Group Captain D MacDonald), Reference: AIR 26/387 283 Wing.
- ◉ The National Archives: Squadron 351, kataloška referenca: Air 27/1747/9.
- ◉ The National Archives: Squadron 351, kataloška referenca: Air 27/1747/10.
- ◉ The National Archives: Squadron 352, kataloška referenca: Air 27/1748/11.
- ◉ The National Archives: Squadron 352, kataloška referenca: Air 27/1748/12.
- ◉ The National Archives, War Office: British Military Missions in Liaison with Allied Forces; Military Headquarters Papers, Second World War, »Cuckold«: in and out from field, February – May 1945, Reference: WO 202/458.
- ◉ ZAP/009/001/003 Gospodstvo Ptujski grad – Herbersteinov arhiv – Sekretariat (1651-1945), škatla 153-157.
- ◉ ZAP/0339/001/001/00048 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor – Uničenje grobov okupatorja in domačih izdajalcev ter skrb za partizanske grobove (navodilo in dopis), škatla 1.

⁶¹ The National Archives, referenca: AIR 27/229.

⁶² Prav tam.

⁶³ Morda je tukaj mišljena Kladnikova afera. Karl Kladnik (Uroš), okrožni sekretar Osvobodilne fronte v Mariboru, je deloval kot dvojni agent Gestapa (Geheime Staatspolizei – tajna policija) v škodo osvobodilnega gibanja. V drugi polovici leta 1944 je sovražniku pomagal skoraj v celoti uničiti partizansko mrežo v Mariboru in okolici ter povzročil aretacije 250 partizanov. Te so usmrtili ali poslali v koncentracijska taborišča – redkim se je uspelo vrniti. Aretacije niso prenehale vse dokler ga niso partizani razkrinkali in usmrtili.
Selin: *Nič več strogo zaupno II., Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas*, str. 528–549.

⁶⁴ The National Archives, referenca: AIR 27/229.

- ◊ ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem, škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001_00021 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo o zasliševanju ujetih zavezniških padalcev na gradu Vurberk, škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001_00025 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Imenovanje poveljnika krajevne narodne zaščite, ki bo prevzel upraviteljstvo gradu Vurberk, škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001_00043 Krajevni ljudski odbor Vurberk – Nerazstreljeni bombi okrog gradu Vurberk (obvestilo), škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001/00058 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Zapisnik zaslišanja Kegl Viktorja v zvezi z umorjenim ameriškim padalcem, škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001_00075 Okrajni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Poročilo podpore sekretarju Kegl Viktorju s strani krajevnega odbora, škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/001_00106 Krajevni odbor Osvobodilne fronte Vurberk – Popis inventarja iz gradu Vurberk shranjen pri posestnikih in šolah (poročilo), škatla 1.
- ◊ ZAP/0339/001/002/00016 Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo – Poimenski sezname smrtnih žrtev (navodila in dopis), škatla 2.
- ◊ ZAP/0339/001/003/00025 Okrožni odbor Osvobodilne fronte Maribor – Grobovi padlih ameriških in angleških letalcev, vojakov in ujetnikov (obvestilo in dopis), škatla 3.
- ◊ ZAP/0339/001/003/00047 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Statistika vojnih zločinov, seznam pogrešanih, seznam orožnikov in županov (okrožnica), škatla 3.
- ◊ ZAP/0339/002/001/00006 Komisija za ugotavljanje vojnih zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (Maribor) – Ameriški oziroma angleški padalci (dopisa), škatla 4.
- ◊ ZAP/0339/002/001/00023 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Načrt o združitvi krajevnih ljudskih odborov (obvestilo in dopis), škatla 4.
- ◊ ZAP/0339/002/001/00043 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Poizvedba po ameriškem padalcu iz časa okupacije (dopisa), škatla 4.
- ◊ ZAP/0339/002/001/00064 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Posredovanje karakteristike za Bračič Alberta (navodila in dopis), škatla 5.
- ◊ ZAP/0339/002/001_00081 Vidovič Leopold, Krčevina pri Vurberku 137 – Zaslišanje v zvezi z ujetim ameriškim padalcem med okupacijo, škatla 4.
- ◊ ZAP/0339/002/002/00009 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Minska polja, čiščenje (obvestilo in dopis), škatla 5.
- ◊ ZAP/0339/002/003/00022 Okrajni ljudski Odbor Ptuj – Grobovi padlih Angležev in Američanov (dopisa), škatla 7.
- ◊ ZAP/0339/003/001/00033 Okrajni ljudski odbor Ptuj – Organizacija prekopa posmrtnih ostankov padlih borcev, škatla 7.
- ◊ ZAP/0339/003/002/00023 Krajevni ljudski odbor Vurberk – Zapisnik za Bračič Alberta in njegovo oskrbniško delo pri veleposestniku grofu Herbersteinu, škatla 9.
- ◊ ZAP/0339/005/001_00139 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Pooblastilo Gutnikov Kostje pri prodaji avtomatov za elektriko Električnemu podjetju Maribor, škatla 14.
- ◊ ZAP/0339/005/001_00138 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Pooblastilo Gutnikov Kostje pri zastopanju krajevnega ljudskega odbora pri popravilu dizel motorja, škatla 14.
- ◊ ZAP/0339/006/003/00007 Okrajni odbor Zveze borcev Narodnoosvobodilne vojne Ptuj – Obnova porušenih domov iz časa okupacije (obvestilo in dopis), škatla 17.
- ◊ ZAP/0339/006/003/00025 Gutnikov Kostja, Vurberk 1 - Podatki o delovni dobi (zapisnik in potrdilo), škatla 17.
- ◊ ZAP/0339/007/002_00003 Krajevni ljudski odbor Vurberk - Potrdilo za Gutnikov Kostjo o delu v Sanatoriju Ruskega Rdečega križa v gradu Vurberk, škatla 18.

- ⦿ ZAP/0458/020/00003 Štajerska domovinska zveza: Bundesführung Marburg 1943 – 1944, Befehlsblatt September 1943, Folge 9, škatla 18.
- ⦿ ZAP/0458/020/00007 Pravila Sterischer Heimatbunda Marburg – osnutek (organizacijska struktura, članstvo...), škatla 18.
- ⦿ ZAP/0458/020/00021 Najemna (zakupna) pogodba za grad Vurberg med grofom Jožefom Herbersteinom in Ruskim rdečim križem (slov., nem.) z dne 2. 10. 1936 in s Štajersko domovinsko zvezo iz leta 1942. Grad Vurberg je bil namenjen šolski stavbi - Schulungsborg der NSDAP, škatla 18.

ČASOPISNI VIRI

Janez Cundrič: Najstarejši prebivalec vurberškega gradu Okolokulakov mužik Kostja. *7 dni*, leto 20, številka 32, 13. 8. 1970, str. 4, 5, 16.

LITERATURA

Lüdeke, Alexander: *Waffentechnik im Zweiten Weltkrieg*. Berlin: Verlagsservice Berlin – Saarbrücken.

Klanjšček, Zdravko et al: *Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941 – 1945*. Ljubljana: Vojaški zgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1978.

Pencz, Rudolf: *For the Homeland, The 31st Waffen – SS Volunteer Grenadier Division in WWII*. ZDA: Helion, 2001.

Sapač, Igor: *Grad Vurberk*. Maribor: Samozaložba, 2003.

Selin, Marko: *Nič več strogo zaupno II., Nacistične obveščevalne službe in njihova dejavnost pri nas*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978.

Šenk, Tatjana: Upravni organi na lokalnem nivoju 1945–1995. V: *Arhivi*, 20 (1997), št. 1–2, str. 121–127.

Mavrič Žižek, Irena: Občina Duplek med drugo svetovno vojno. V: *V ogledalu časa, Zbornik občine Duplek* (ur. Marjan Toš). Občina Duplek: Samozaložba, 2006, 193–217.

Videčnik, Igor: *Nacizem v Mariboru in njegov prikaz v luči časnika Marburger Zeitung* [diplomsko delo]. Univerza v Mariboru – Filozofska fakulteta, Maribor, 2010.

Zupanič, Katja: *Četništvo na Štajerskem*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2008.

Ževart, Milan: *Lackov odred I.* Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Ževart, Milan: *Lackov odred II.* Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Žnidarič, Marjan: *Do pekla in nazaj*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 1997.

Žnidarič, Marjan: *Cilj Maribor*. Maribor: Muzej narodne osvoboditve Maribor, 2004.

INTERNETNI VIRI

<http://arsq.gov.si/Query/detail.aspx?ID=27460SI> (AS 1869 Četrta operativna cona narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, 1943-1945, historiat fonda) [pridobljeno 17. 9. 2015].

<http://www.siranet.si/detail.aspx?id=42189> (PAM/0120 Deželni svetnik podeželskega okrožja Maribor, historiat fonda) [pridobljeno 17. 9. 2015].

SUMMARY

THE CIRCUMSTANCES OF THE ATTACK ON VURBERK CASTLE IN
FEBRUARY 1945

With the help of written and pictorial historical sources, the circumstances relating the attack on Vurberk Castle have been fully clarified. It has been determined that the 16th Squadron of South African Air Force (SAAF) launched an attack on 23rd February 1945, at 12.50 pm with eight airplanes in response to the call of partisan units of the 4th Operative Zone. The attack took place because the SS headquarters was stationed in the castle. Owing to the rocketing, bombing, machine-gunning and aircraft missiles, the entire castle roof was destroyed and consequently the upper floor of the castle complex to which the roof was attached, and not two thirds of the castle according to the occupation documents. Based on the examined documents, the possibility that the castle had been targeted for the murder of an American pilot and had been destroyed by the Air Force of Yugoslav National Liberation Army can be excluded. However, the issues of whether the Vurberk Castle had served as headquarters of the 31st SS Volunteer Grenadier Division which included the Ustasha units, the size of the latter, or how many military units were positioned in the castle complex remain open. Indirect sources show that the death of the American pilot was perpetrated by the soldiers belonging to the Ustasha or Bosnian Croatian SS units. It should be established whether the presence of those units strategically truly justified the attack on the castle complex. If the castle was not being used as SS headquarters the question arises whether the attack did not really happen merely due to communication problems, carelessness or private agenda. Namely because the partisan units of the 4th Operative Zone included Lackova četa (the Lacko Battalion), and partisans Albert Bračič (Miha) and Rosenfeld Alojz (Slavko) who were aware of the factual situation and the number of military units in the castle since they were responsible for intelligence collection and had informants inside the castle.